

Ruimte voor Kleine Rivieren

Overijsselse Vecht op koers?

Gilbert Maas
Albert Corporaal
Remco Kranendonk
Henk Wolfert

Alterra-rapport 1512

ALTEERRA
WAGENINGEN UR

Colofon

Onderzoek uitgevoerd in het kader van Beleidsondersteunend Onderzoek, Cluster Vitaal Landelijk Gebied, Thema Water.
In opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Uitgave: juni 2007

Druk: Digigrafi, Wageningen

Oplage: 100

Foto's: Gilbert Maas en Nico Arkers (SBB)

Vormgeving/ illustraties: K. Hulsteijn, Wageningen UR,
Communication Services

Projectleiding: Gilbert Maas, Alterra

Alterra-rapport 1512 ISSN 1566-7197

© 2007 Alterra

Postbus 47; 6700 AA Wageningen

Tel.: 0317 47 47 00; fax: 0317 41 90 00

e-mail: info.alterra@wur.nl

Ruimte voor Kleine Rivieren

Overijsselse Vecht op koers?

Overijsselse Vecht op koers?

Gilbert Maas
Albert Corporaal
Remco Kranendonk
Henk Wolfert

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Ruimte voor Kleine Rivieren

Dit boekje beschrijft de resultaten van een project dat een nieuwe impuls wil geven aan een integraal herstel van het – grensoverschrijdende – riviersysteem van de Overijsselse Vecht. Het stimuleren van synergie in de uitwerking van (inter)nationale water- en natuurdoelen (KRW, WB21 en Natura2000 en EHS) en het bevorderen van samenwerking staan hierbij centraal. Uiteindelijk doel van het project is een breed gedragen aanzet voor een uitvoeringsgerichte strategie. Als zodanig is het project een voorbeeld voor de andere kleine riviersystemen in Nederland.

Inhoud

1 Aandacht voor kleine rivieren	7
1.1 Kleine rivieren	7
1.2 De Overijsselse Vecht	9
1.3 Dit boekje	11
2 Vigerend beleid op hoofdlijnen	13
2.1 Regionaal waterbeleid	13
2.2 Plannen voor natuur	14
2.3 Koers voor de groene ruimte	16
3 Implementatie van de Vechtvisie: stand van zaken	18
4 Naar een nieuwe aanpak	22
4.1 Decentralisatie	22
4.2 Integrale stroomgebiedsbenadering	22
4.3 Rolverdeling	24
5 Het verhaal van de toekomst	25
5.1 De bestaande situatie als toekomstbeeld (A)	26
5.2 Kanaal-plus (B)	27
5.3 Ontstuwde situatie (C)	28
6 Voor- en nadelen van de scenario's	32
6.1 Ontstuwen haalbaar mits....	33
6.2 Een eerste antwoord op kennisvragen	35
7 Waarin zit 'm het succes?	38
7.1 Dam removal in de USA	38
7.2 Geleerde lessen	39
8 Aanbevelingen	41
Literatuur	43
Bijlage 1 Deelnemers lijst Workshop	44

1 Aandacht voor kleine rivieren

Bij het werken aan herstel van riviersystemen voor hoogwaterbescherming en natuur is de afgelopen jaren de aandacht vooral uitgegaan naar de grote rivieren. De programma's Maaswerken en PKB-Ruimte voor de Rivier zijn hiervan het concrete resultaat. Minder belangstelling was er voor de kleinere rivieren in Oost- en Zuid-Nederland zoals de Overijsselse Vecht, de Berkel, de Dommel en de Roer. Ook in deze relatief kleine riviersystemen is echter aanzienlijke winst te behalen op het terrein van hoogwaterbescherming. Bovendien liggen er grote kansen voor herstel van riviernatuur.

1.1 Kleine rivieren

Veranderingen in het afvoerregime in het recente verleden hebben ook in de kleine riviersystemen geleid tot wateroverlast en lokale veiligheidsproblemen. Door de verwachte verandering van het klimaat zullen perioden met extreme neerslag en extreme droogte steeds frequenter gaan optreden. Waterbeheerders van regionale systemen zijn daarom actief op zoek naar adequate ruimtelijke oplossingen – dat wil zeggen in combinatie met andere functies zoals natuur en landbouw – om water vast te houden, te bergen en af te voeren. In principe kan het vasthouden en bergen van water in zijrivieren ook effect sorteren op de grote rivieren waar zij in uitkomen. Vanuit verschillende beleidskaders (KRW en WB21) worden hiervoor ruimtelijke plannen voorbereid en maatregelen uitgevoerd.

Natuur en landschap zijn van (potentieel) hoge waarde langs de kleine riviersystemen. Duurzaam behoud en ontwikkeling van deze waarden is echter alleen gewaarborgd als er ruimte is voor rivierdynamische processen. Het tegengaan van de achteruitgang van plant- en diersoorten en hun specifieke habitats en de gevolgen van klimaatverandering (vermatting-verdroging) kunnen het meest effectief worden aangepakt door integrale herstelmaatregelen te treffen op systeemniveau. In het (inter)nationale natuurbeleid (EHS, en Natura2000) spelen riviersystemen en hun stroomgebieden dan ook een essentiële rol. Het natuurbeleid van LNV, realisatie van de EHS en het creëren van Robuuste Verbindingen, sluit hier in essentie bij aan.

De ervaring leert dat mogelijkheden voor een herstel van natuurlijke processen langs de kleine rivieren zelfs groter zijn dan langs de grote. Het belang van veiligheid en bevaarbaarheid is zo groot dat de oevers van Rijn, Maas en Waal te allen tijde beschermd zullen blijven met kribben en andere vormen van oeververdediging. De risico's zijn te hoog om vrije migratie van de bedding met de daarbij behorende erosie- en sedimentatieprocessen toe te staan. Zo niet in de kleine rivieren: de beroepsscheepvaart speelt op de kleine rivieren geen rol van betekenis en staat het herstel van natuurlijke rivierprocessen dus niet in de weg. Hier liggen kansen om rivierlopen alle ruimte te geven hun bedding te verleggen en de natuurlijke dynamiek van het rivierlandschap volledig te herstellen. De risico's voor de veiligheid zijn relatief laag doordat kleine rivieren in natuurlijke dalen liggen en worden omgeven door hogere gronden, en doordat het debiet in vergelijking met de Rijn en Maas veel geringer is.

Het feit dat de stroomgebieden van de kleine rivieren geheel in Nederland of hooguit in twee landen liggen maakt het eenvoudiger dan bij de grote rivieren om integrale maatregelen ten behoeve van duurzaam water, natuur- en landschapsbeheer op riviersysteemniveau door te voeren.

1.2 De Overijsselse Vecht

De Overijsselse Vecht is de grootste van de kleine rivieren in Nederland. De Vecht stroomt door Nordrhein-Westfalen, Niedersachsen en Overijssel. De Vecht is sinds de 19e eeuw een gekanaliseerde rivier met stuwen, maar toch heeft het landschap langs de Vecht in Nederland een grote natuurwaarde en een grote aantrekkingskracht op recreanten en toeristen. Belangrijke natuurwaarden zijn onder andere de Koelanden met stroomdalgraslanden, de oude meanders met aquatische waarden, verlande meanders met natte heide en hoogveenontwikkeling, en benedenstrooms de kievitsbloemhooilanden. De aantrekkelijkheid van het landschap uit zich onder andere in de vele campings en de pleziervaart benedenstrooms van Dalfsen en in de omgeving van Hardenberg.

De potenties voor natuurlijke rivierprocessen als middel tot rivierherstel zijn al eens door middel van onderzoek in kaart gebracht (Wolfert et al., 1996). Daaropvolgend is in 1997 in de Vechtvisie (Werkgroep Vechtvisie, 1997) de ambitie geformuleerd de Vecht om te vormen tot een half-natuurlijke laaglandrivier. Halfnatuurlijk, omdat bij het beheer van de rivier altijd rekening zal worden gehouden met de bewoners en het landgebruik langs de Vecht. De Vechtvisie is een integrale visie voor een duurzaam herstel van het Vechtsysteem, met het volgende streefbeeld als uitgangspunt:

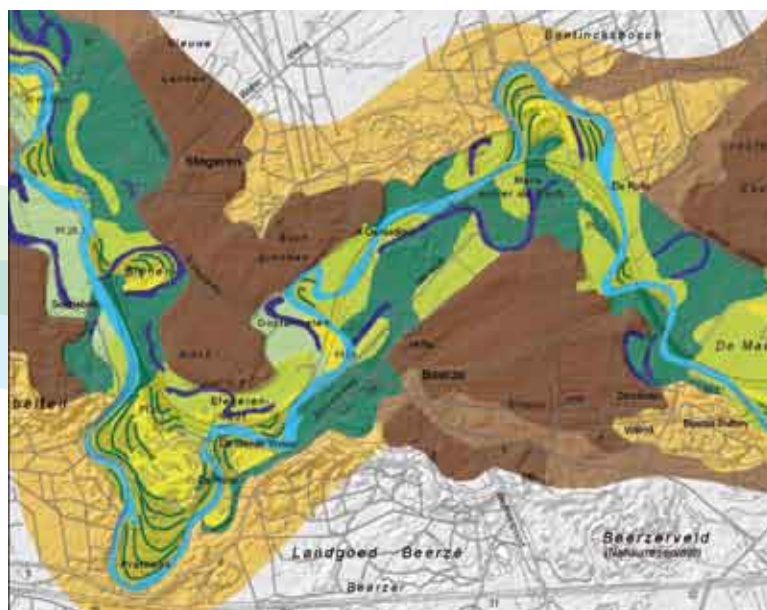
Vechtvisie

Deze halfnatuurlijke laaglandrivier krijgt daar waar mogelijk de kans vrij te stromen in het winterbed. Kenmerkende rivierprocessen zoals meandering, sedimentatie en erosie komen voor. De Vecht is een veilige rivier. Er is een nauwe relatie tussen de Vecht en de bevolking van het Vecht-Regge-gebied. Daarnaast heeft de Vecht een grote beleefbaarheid door het nieuwe uiterlijk en een toegankelijk karakter, gecombineerd met behoud van waardevolle cultuurhistorische structuren. Aanpassing aan de Vecht vinden plaats in samenwerking met de bewoners.

Het is echter de vraag of het vigerende beleid voldoende handvatten biedt om de ambitie uit de Vechtvisie te realiseren. Er worden namelijk wel hier en daar herstelmaatregelen getroffen, maar het aantal en de omvang is lang niet vergelijkbaar met die van de programma's langs de grote rivieren. Bovendien lijkt er geen sprake van een samenhangend uitvoeringsprogramma, omdat telkens doelen en maatregelen ter discussie staan.

Het meandergedrag van de Overijsselse Vecht

De Overijsselse Vecht was ooit een dynamische rivier. Uit onderzoek blijkt dat tussen 1720 en 1890, de periode net voor de normalisatie, de rivierbedding zich gemiddeld anderhalve meter per jaar verlegde. In de buitenbochten van de meanders kon de erosie oplopen tot wel 3,5 meter per jaar. De dynamiek hing sterk af van de bodemopbouw van de oevers. Zeer erosiegevoelig zijn de stuifzandgronden en bodems in Jong Dekzand. De Overijsselse Vecht nam en kreeg hier de ruimte om grote meanderbochten te vormen. Waar de rivier aan oude bouwlanden grensde deed men er alles aan om oeverafkalving te voorkomen. In het uiterste geval verplaatste men het waardevolle esdek op de oevers met kruitwagens naar ander delen van het perceel om het niet door de rivier te laten wegspoelen.

In de hoofdstukken komen verschillende onderdelen van het project aan de orde:

1. Geeft de aanleiding om aandacht te besteden aan kleine rivieren, met de Overijsselse Vecht als voorbeeld.
2. Analyseert de meest relevante beleidsnota's op het terrein van water, natuur, landbouw en ruimtelijke ordening.
3. Beschrijft de mening van enkele actoren in het Nederlandse deel van de Vecht over het proces van implementatie van het beleid.
4. Gaat na hoe kan worden ingespeeld op de recente decentralisatie in het ruimtelijk beleid in Nederland en het financieringsstelsel voor het landelijk gebied.
5. Presenteert drie ruimtelijke scenario's voor de Overijsselse Vecht met een tijdshorizon van 30 jaar.
6. Onderzoekt de maatschappelijke voor- en nadelen van deze scenario's zoals beoordeeld door verschillende actoren in een workshop, en op globale wijze de rivierkundige, hydrologische en landbouwkundige effecten.
7. Tenslotte is in het buitenland verkend hoe het proces van implementatie van het meest aantrekkelijke scenario, ingestoken zou kunnen worden.
8. Geeft enkele aanbevelingen voor het opzetten van een samenwerkingsverband tussen actoren als vervolg op dit project.

2 Vigerend beleid op hoofdlijnen

De koers van het waterbeleid van de Provincie Overijssel wordt aangegeven in het Waterhuishoudingsplan 2000+ (Provincie Overijssel, 2001). In 2006 is het Waterhuishoudingsplan (WHP) aangepast aan de uitgangspunten vasthouden, bergen en afvoeren uit de nota Waterbeleid voor de 21e eeuw (WB21). Het herziene WHP zet in op een vergroting van de veerkracht van het watersysteem door water langer vast te houden en water tijdens hoogwater tijdelijk te bergen. De uitvoering hiervan is een taak van de waterschappen. Het vasthouden van water kan in het landelijk gebied gerealiseerd worden door herdimensionering en dempen van watergangen en het beperken van de drainage van gronden. Voor de berging van water bij extreme hoogwaterafvoer zijn inmiddels de polders Noord Meene en Zuid Meene als wateropvanggebied ingericht.

2.1 Regionaal waterbeleid

Met dit beleid ondersteunt het Waterhuishoudingsplan de doelen uit de Vechtvisie. Het dal van de Vecht wordt echter - in tegenstelling tot de dalen van de Reest en de Dinkel - niet aangeduid als primair watergebied. In de categorie primaire watergebieden weegt de waterfunctie zwaarder dan andere, daarmee strijdige belangen. In het Vechtdal moeten de genoemde maatregelen dus altijd gecombineerd worden met andere functies. Het WHP geeft zelf dan ook al aan dat de maatregelen goed te combineren zijn met landschapsversterking, natuurontwikkeling, extensieve landbouw of extensieve recreatie.

Het proces van over en weer afstemmen van functies en waterbeheer wordt aangeduid als Gewenst Grond- en Oppervlaktewater Regime (GGOR). Het GGOR is een belangrijk instrument in de strijd tegen verdroging en de uitvoering is eveneens een taak van de waterschappen. Richtinggevend voor de GGOR is de gewenste waterhuishoudkundige situatie voor het Vechtdal zoals aangegeven in het Streekplan: een mozaïek van gebieden met een landbouwgerichte waterhuishouding, met een ontwatering afgestemd op grasland, en met een natuurgerichte waterhuishouding.

Waar een natuurgerichte waterhuishouding beoogt wordt, kan de GGOR zeker meewerken in de richting van een halfnatuurlijke laaglandrivier doordat wensen die de natuur stelt met betrekking tot het dagelijkse waterbeheer en de inrichting van het watersysteem vertrekpunt zijn bij het opstellen van de GGOR. De wensen van de natuur worden afgeleid van de provinciale natuurdoeltypekaart en provinciale natuurgebiedsplannen. Andere vormen van grondgebruik in de aangegeven gebieden dienen er rekening mee te houden dat het waterbeheer niet in alle gevallen afgestemd is op hun wensen. Veel hangt echter af van de aanwijzing van gebieden in het Streekplan.

Daarnaast is voor het Vechtdal de beleidslijn Ruimte voor de Rivier van kracht, die met zich meebrengt dat de afvoercapaciteit van de Vecht niet mag worden belemmerd door welke ontwikkeling dan ook.

Het provinciale natuurbeleid is gericht op het realiseren van de ecologische hoofdstructuur (EHS) tot een ruimtelijk samenhangend, stabiel en duurzaam te behouden ecologisch systeem. Het Vechtdal is een onderdeel van de EHS. Tot de EHS behoren bestaande natuurgebieden zoals bv. de Junnerkoelanden en nieuwe natuurgebieden, cultuurgronden waarvan de functie verandert in natuurgebied. Voorbeelden van nieuwe natuur zijn de rivierherstelprojecten Uilenkamp en Loozense Linie. Een derde categorie gebieden zijn de beheersgebieden, cultuurgronden waar onder handhaving van de oorspronkelijke functie, beheersovereenkomsten afgesloten kunnen worden tot behoud van bestaande en ontwikkeling van nieuwe natuur- en landschapswaarden. Een deel van de bestaande natuur en nieuwe natuurgebieden in het Vechtdal valt onder de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn. Waardevolle habitats in het Vechtdal zijn o.a. kivietsbloemhooilanden, stroomdalgraslanden, heide en Jeneverbesstruwelen. De begrenzing en de doelen voor de nieuwe natuur- en beheersgebieden zijn uitgewerkt in het Natuurgebiedsplan Vecht-Regge. Bij de herziening van het Natuurgebiedsplan in 2004 is het dal van de Vecht aangewezen als gebied met een handicap. Het bieden van (meer) ruimte voor de rivier kan hierdoor vorm krijgen in de vorm van landbouw met een waterhandicap met de daarbij overeengekomen vergoeding of schadereregeling. De doelen van de Vechtvisie zijn dus voldoende verankerd in het provinciale natuurbeleid.

2.2 Plannen voor natuur

Herinrichting meander Uilenkamp. Aanleg van een drempel in de genormaliseerde Vecht.

Nieuwe natuur kan gerealiseerd worden door gronden te verwerven of grondeigenaren (particulieren) op basis van de Subsidieregeling Natuurbeheer (SN) of de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) zelf uitvoering te laten geven aan de natuurdoelstelling. Voor alle cultuurgronden die als nieuwe natuur staan aangegeven geldt een aankoopplicht door Bureau Beheer Landbouwgronden (BBL) wanneer ze worden aangeboden. Medewerking is echter geheel op basis van vrijwilligheid. Het gevolg hiervan is dat de uitwerking van de visie vooral plaatsvindt in de vorm van lokale projecten en inrichtingsmaatregelen. Na verwerving worden de gronden doorgeleverd aan een natuurbeschermingsorganisatie. Doorleveren van gronden door BBL naar particulieren is niet geregeld.

Een aparte categorie zijn de Robuuste verbindingen. De landgoederen ten zuiden van het Vechtdal zijn door het rijk aangewezen als droge robuuste verbinding om de Veluwe met de bosgebieden in noordoost Twente en Duitsland te verbinden (Fig.2). De natuurdoelen voor deze robuuste verbinding zijn grasland, bos en Edelhert. Het Vechtsysteem is dus niet gekoppeld aan deze robuuste verbinding.

In samenhang met het WHP en het Natuurgebiedsplan is de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling langs de Overijsselse Vecht op hoofdlijnen vastgelegd in het Streekplan 2000+. In het provinciale beleid zijn de ruimtelijke plannen en doelen voor water en natuur zorgvuldig op elkaar afgestemd. Voor de waterhuishouding staan in het streekplan het voorkomen van wateroverlast, verdrogingbestrijding en de ontwikkeling van een meer natuurlijke rivier centraal. Verruiming van het winterbed ter vergroting van de veiligheid kan gecombineerd worden met de realisering van 1.000 hectare nieuwe natuur. Naast het ontwikkelen van natuur in compacte eenheden wordt gestreefd naar ruimtelijk-functionele verweving van natuur en landbouw. In het gebied als geheel heeft de landbouw een dragende functie. Ontsluiting van de groene ruimte voor medegebruik levert een bijdrage aan de verbetering van het recreatieve voorzieningen van het gebied. De steden en dorpen langs de Vecht maken nu weinig gebruik van hun bijzondere ligging. Door aan te sluiten bij de cultuurhistorie maar ook door nieuwe vormen te ontwikkelen kan de ligging langs de Vecht worden uitgebuit zodat er een sterkere herkenbaarheid van het Vechtsnoer ontstaat. Wijzigingen in de inrichting van het gebied door veranderende gebiedsdoelstellingen worden gerealiseerd door oude en nieuwe vormen van landinrichting en de uitvoering van de Reconstructiewet in concentratiegebieden.

2.3 Koers voor de groene ruimte

Het streekplan geeft vorm aan het ruimtelijk beleid door de groene ruimte in vier zones in te delen (zie Kader). De zonering stelt de kaders voor het WHP, het Natuurgebiedsplan en de bestemmingsplannen buitengebied. Het accent op de toekomstige ruimtelijke functies in het Vechtdal ligt op een multifunctioneel gebruik met accent op natuur en landschap (zone III). De multifunctionele gebieden omsluiten een aantal natuurkernen (zone IV). Daarnaast komen in het dal omvangrijke landbouwgebieden voor met aandacht voor culturele waarden (zone II). Er kan dus gesteld worden dat het ruimtelijk beleid veel ruimte laat voor andere functies dan water en natuur, en dat dit langs de Vecht vanzelf leidt tot een versnippering van projecten met een geringe omvang. Deze tendens wordt nog versterkt doordat de aankoop- en subsidieregelingen steunen op vrijwilligheid. Ook is het nog maar de vraag hoe het aanwijzen van verschillende soorten gebieden in het Vechtdal zich wel spoort met de dynamiek van een halfnatuurlijke rivier.

De zonering van de groene ruimte in het Streekplan van de Provincie Overijssel.

Zone I Landbouw: voor de landbouw goed ingerichte, relatief grootschalige gebieden, deels met karakteristieke openheid;

Zone II Landbouw en cultuurlandschap: landbouwgebied met waarden van landschap en cultureel erfgoed (beplantingselementen, waardevol open, grootschalig landschap al dan niet met weidevogels, kleinschalig reliëf, essen, karakteristieke bebouwing, archeologisch belangrijke gebieden);

Zone III Natuur, Landschap, Cultureel erfgoed, landbouw: sterk verweven gebieden met waarden van cultureel erfgoed, landgoederen, kleinere bestaande natuur- en bosgebieden, gebieden met potenties voor de ontwikkeling van nieuwe natuur (natuurontwikkelingsgebieden), kleinschalige landbouw;

Zone IV Natuur: grotere bestaande natuur- en bosgebieden en rivelvelden incidenteel agrarisch en recreatief grondgebruik;

3 Implementatie van de Vechtvisie: stand van zaken

Heeft het vigerend beleid inderdaad geleid tot een stevige aanpak van het herstel van het riviersysteem van de Overijsselse Vecht? Van een afstand bezien lijkt het er niet op dat er een invloedrijk en succesvol regionaal proces op gang gekomen is. Uit gesprekken met enkele vertegenwoordigers van waterschappen, provincie en Ministerie van LNV bleek dat deze waarneming op hoofdlijnen klopt. Tevens kwamen uit deze gesprekken een aantal oorzaken naar boven gekomen, waarom dat zo is.

Het streven naar een half-natuurlijke rivier wordt door alle partners onderschreven, maar het blijkt lastig te zijn om het eens te worden over hoe de doelen bereikt moeten worden. Hetzelfde geldt voor de watersysteembenadering. Zo staat Staatsbosbeheer een aanpak voor die sterk afwijkt van die van Waterschap Velt & Vecht. Staatsbosbeheer is geporteerd van het maatregelenpakket zoals dat bij de Lippe in Duitsland is toegepast (zie kader) en staat voor het werken met natuurlijke processen, bijvoorbeeld door het weghalen van de oeverbescherming, waarna erosie- en sedimentatieprocessen het werk af mogen maken. Waterschap Velt en Vecht daarentegen wil meanders aantakken en dan zodanig dat de processen daarin beheersbaar blijven. Deze discussie werkt vertragend in het gezamenlijk optrekken.

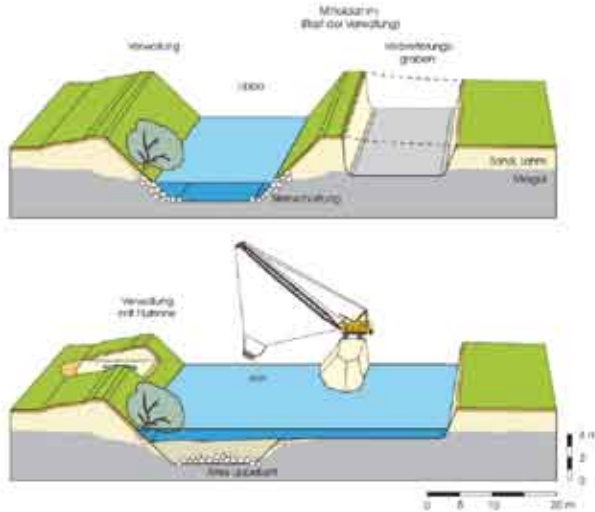
Alhoewel er al langer een Grenswatercommissie opereerde, is er nog geen sprake van een echte samenwerking tussen Nederlandse en Duitse partners. Cultuurverschillen zijn hier debet aan: in Duitsland opereren de overheden hiërarchisch, terwijl in Nederland sprake is van een decentralisatie tendens. Bovendien sluiten de verschillende lagen van de overheid aan beide zijden van de grens niet goed aan, waardoor

overleg moeizaam is. Inhoudelijk ligt in Duitsland het accent in het beleid voor het landelijk gebied op de landbouw, terwijl in Nederland natuur een belangrijk issue is. Inmiddels zorgt de implementatie van de KRW ervoor dat er over en weer overleg is – in 2009 moet er immers een stroomgebiedsplan zijn – maar er is nu nog geen sprake van een duidelijke integrale aanpak.

Er is bij de overheden wel draagvlak voor implementatie van de Vechtvisie, maar niet bij de particuliere grondeigenaren. Een integrale visie betekent dat de uitvoering vooral van ruimtelijke aard is, en dat andere landgebruiksfuncties in het geding komen voor de uitvoering van maatregelen. Met name bij de boeren is er scepsis: nadat jarenlang de nadruk lag op het afvoeren van water moet er nu ineens water geborgen worden – nota bene op hun land. En als zij dat al kunnen begrijpen blijken er te weinig middelen te zijn om hen te compenseren voor de nadelige effecten op hun bedrijf, die de maatregelen met zich meebrengen. Bij de belangenorganisatie LTO staat de intensivering van de landbouw hoog op de agenda, en die verhoudt zich niet zo goed tot groen-blauwe diensten, waarover overigens nog veel onduidelijkheden

bestaan.. Pas als er afdoende financiële instrumenten en middelen zijn om de maatregelen te compenseren zal men het aandurven grotere stappen te maken.

Herstel van de Lippe in een brede ondiepe rivier (zie kadertekst)

De verschillen tussen de aanpak van de Lippe en die van de Uilenkamp.

In 2005 organiseerde Arcadis een excursie naar de Lippe voor betrokkenen bij de Overijsselse Vecht. De Lippe is een laaglandrivier die aan de zuidrand van het Teutenburgerwoud ontspringt, en bij Wesel in de Rijn uitmond. De natuurherstelmaatregelen die in de Lippe plaatsvinden, maken deel uit van een in 1990 opgestart programma om dertien rivieren in Nordrhein-westfalen, waaronder ook de Berkel, te herstellen en terug te brengen in een zo natuurlijk mogelijk toestand. Evenals de Overijsselse Vecht is de loop van de Lippe in de 19e eeuw sterk verkort door het afsnijden van meanderbochten, zijn de oevers vastgelegd, is de bedding verdiept en zijn er stuwen aangelegd om het peil te beheersen. De twee vragen die bij elk herstelproject beantwoord moeten worden zijn: hoe ziet een natuurlijk rivierprofiel er onder de huidige omstandigheden uit en welke maatregelen moeten worden genomen om

dit te bereiken. Voor de Lippe heeft men met behulp van de minimum-streampower-theorie een nieuw potentieel natuurlijk rivierprofiel berekend. Een rivierbedding neemt onder natuurlijke omstandigheden een dusdanige vorm aan dat er een minimale hoeveelheid energie nodig is om water en sediment te transporteren. Om de afvoercapaciteit op het bestaande niveau te handhaven is in het definitieve ontwerp de bedding nog iets verbreed ten opzicht van de modelberekeningen. De nieuwe bedding van Lippe is 45 meter breed, twee tot driemaal maal zo breed als de genormaliseerde bedding, en gemiddeld 1 meter diep. De genormaliseerde Lippe was

gemiddeld 2,5 meter diep. Door de bedding over het gehele traject van de ingreep met 1 a 2 m te verhogen wordt drainerende werking van de rivier verkleind waardoor opnieuw waardevolle natte milieus in de dalvlakte van de rivier kunnen ontstaan. De maatregel is uitgevoerd door eerst eenzijdig parallel aan de bestaande loop een deel van de nieuwe bedding uit te graven. De strook land tussen de oude en nieuwe bedding werd vervolgens gebruikt om de bestaande bedding van de rivier te verontdiepen. Door de aanleg van een brede ondiepe rivier is het hydrologische systeem hersteld, zijn de ecologische relaties tussen de rivier en de dalvlakte hersteld, en is een stromende rivier met erosie en sedimentatie processen ontstaan.

Oobiosontwikkeling op een zandbank in de rivier de Lippe

De projecten langs Overijsselse Vecht gaan uit van hermeandering als concept voor rivierherstel. In alle tot op heden uitgevoerde rivierherstelprojecten is een oude afgesneden meander, of een deel daarvan, tweezijdig aangetakt aan de genormaliseerde bedding. De oude meander wordt uitgegraven en op een diepte gebracht die gelijk is aan de genormaliseerde bedding. In project Uilenkamp is in de genormaliseerde bedding een drempel aangebracht zodat alleen bij hoge afvoeren de oude bedding nog meestroomt als een bypass; lagere afvoeren gaan allemaal door de nieuw aangelegde meanderbocht. Door de aanleg van een nieuwe geul en het behoud van een deel van de capaciteit van de oude geul blijft de totale afvoercapaciteit minimaal gelijk aan de bestaande situatie of neemt zelfs toe. Door hermeandering wordt onder normale omstandigheden de weg die het water aflegt verlengd, waardoor de afvoer van water uit het systeem wordt vertraagd en wordt de erosie van oevers en de sedimentatie op de oevers gestimuleerd. De drainagebasis van het watersysteem veranderd door de maatregelen niet.

4 Naar een nieuwe aanpak

4.1 Decentralisatie

Zijn er handvatten in beleid en regelgeving die een aanknopingspunt bieden om uit de impasse te komen? Om deze vraag te beantwoorden is het van belang te onderkennen dat het proces rondom de Overijsselse Vecht niet op zich staat, maar dat ook landelijk de inspanningen van de overheid om de inrichting van het landelijk gebied te verbeteren, leidden tot onvoldoende resultaten. Als oorzaken werden onder andere benoemd de beperkte samenhang binnen de overheid, de ingewikkelde procedures en de afstand tussen de overheid en gebiedsactoren.

Een betere en een slagvaardiger sturing voor het landelijke gebied was dus nodig. Een belangrijk onderdeel daarbij is een duidelijke financiering. Hiervoor is het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG) ontwikkeld. Het betreft een budget dat voor meerdere jaren beschikbaar is en flexibel en zonder schotten tussen de verschillende beleidssectoren kan worden ingezet ter verbetering van het landelijke gebied. Doel

van het ILG is om de provincies samen met de gemeenten en waterschappen in staat te stellen om op een effectieve en eigen wijze de rijksdoelen voor de fysieke inrichting van het landelijke gebied te realiseren als onderdeel van een integrale regionale gebiedsontwikkeling.

Het ILG staat daarmee niet alleen voor een nieuw financieringssysteem, maar ook voor nieuwe bestuurlijke verhoudingen en een nieuw sturingsmodel. De implementatie van het nieuwe sturingsmodel en het ILG zal – net als de overgang van het beheer van de Overijsselse Vecht van Rijkswaterstaat naar de waterschappen – de verhoudingen tussen betrokkenen veranderen. Er is dus sprake van een veranderingstraject, waarvan de uitkomsten op voorhand niet te voorspellen zijn. Het zal een resultaat zijn van een gezamenlijk zoekproces. Dit biedt aanknopingspunten om het herstel van de Overijsselse Vecht een nieuwe impuls te geven.

4.2 Integrale stroomgebiedsbenadering

Meer samenhang in het zoekproces kan worden aangebracht door te kiezen voor een stroomgebiedsbenadering, waarbij aangesloten wordt bij de brede vraagstukken van het stroomgebied, de functies, de verschillende betrokkenen en percepties van hen, de verschillende instrumenten die ter beschikking staan en grensoverschrijdende invalshoeken. Hierbij streven we naar het verbinden van beleidsnetwerken en kennisnetwerken tussen overheden, maatschappelijke organisaties, ondernemers en kennisinstellingen.

Bij de aanpak op het niveau van het stroomgebied dient men zich een aantal zaken te realiseren. Nu zijn in de vele processen de maatregelen vooral inhoudelijk van aard en zogenaamd objectgericht, gericht op concrete maatregelen in het veld, waarbij voorbij wordt gegaan aan proces- en subjectgerichte aspecten van ingrepen en veranderingsprocessen. Teveel aandacht voor inhoudelijke aspecten zal leiden tot onbegrip van niet-betrokkenen en onwil tot medewerking. Een optimaal beleids- of planvormingsproces heeft altijd drie invalshoeken: object (inhoud), proces en subject (mens).

Vastlopen in het ene spoor, kan worden opgelost met bewust betrekken van andere invalshoeken, mensen of procestechnieken.

Om 'enge' waterbeheermaatregelen vanuit het perspectief van veiligheid te realiseren, zal gezocht moeten worden naar andere inhoudelijke of functionele aanknopingspunten. Door het toevoegen van nieuwe inhoud kunnen nieuwe gezamenlijke oplossingsrichtingen of functiecombinaties worden gevonden. De rivier of een (stelsel van watergangen) moet dan niet 'eng' worden beschouwd als de enige functie water of veiligheid, maar zal in zijn bredere omgeving moeten worden beschouwd. Dan gaat het ook om landbouwkundig gebruik, wonen, recreatie en natuur en landschap. Voor waterbeheermaatregelen kan worden gezocht in ontwikkelingen vanuit de Reconstructie in de varkenshouderij, groene en blauwe diensten en de zoektocht naar nieuwe woon- en recreatievormen en bijbehorende financiële en juridische randvoorwaarden en instrumentarium.

Om te komen tot effectieve maatregelen op stroomgebiedsniveau zal aangesloten moeten worden bij bestaande beleidsprocessen en ontwikkelingen die zich afspelen in het betreffende stroomgebied of deelstroomgebied. Het kan dan gaan om bestuurlijke organisatie, waarbij de verbindingen tussen Europa, Rijk, provincies en gemeenten relevant zijn, bijvoorbeeld ten aanzien van de vertaling van de Kaderrichtlijn Water op lagere schaalniveaus bijvoorbeeld door het gezamenlijk interpreteren van beleidsdoelen en gezamenlijk uitwerking te geven aan beleidsprocessen.

Voor het uitvoeren van waterbeheermaatregelen aan de bron ben je afhankelijk van allerlei betrokken organisaties en personen. Voordat deze groepen bereid zijn hun huidige handelen aan te passen, zullen zij eerst veranderingsprocessen door moeten maken. Allereerst zal men de aanleiding van de maatregelen moeten begrijpen, vervolgens zal men moeten inzien op welke wijze men kan bijdragen aan het doorvoeren van de maatregelen en vervolgens zal men een inschatting maken wat de betekenis hiervan is en onder welke voorwaarden men hiertoe bereid is. Het is duidelijk dat men het huidige gebruik (landbouwkundig, recreatief etc.) niet zomaar zal aanpassen.

Om mensen mee te nemen in de gedachte zullen gezamenlijke werkprocessen moeten worden opgezet. Daarvoor zijn verschillende vormen beschikbaar. Dat gaat van het gezamenlijk zoeken naar consensus in vergaderingen met belangenbehartigers tot het gezamenlijk zoeken naar nieuwe oplossingsrichtingen binnen brede netwerken van actoren, communities of practice, of 'watershed groups' zoals die op grote schaal in de USA in zwang zijn. Hiertoe kunnen technieken van sociaal leren en marketing worden ingezet. In het project dat dit boekje beschrijft is het bovenstaande in

4.3 Rolverdeling

de praktijk gebracht door een begin te maken met een Community of Practice. Een Community of Practice is een groep mensen die een gemeenschappelijk belang of passie deelt en door het vrijelijk uitwisselen van hun kennis, inzichten en ervaringen, samen leert en al doende nieuwe manieren ontwikkeld om met de problemen en uitdagingen die ze tegenkomt om te gaan. Het begrip – kortweg aangeduid met CoP – is afkomstig uit managementtheorieën. In de CoP Ruimte voor de Overijsselse Vecht namen – soms in wisselende samenstelling – vertegenwoordigers deel van het Ministerie van LNV, Waterschap Velt & Vecht, Waterschap Groot Salland, Dienst landelijk gebied, Staatsbosbeheer en Alterra.

Het ILG zet aan tot rolscheiding op verschillende beleids- en schaalniveau's. Rijk, provincies en gemeenten waren alle op operationeel niveau actief. Met het ILG verlaat het rijk het operationele niveau en beweegt zich naar het strategische en tactische niveau. 'Niet langer zorgen voor maar zorgen dat ...' is het adagium. De provincies bewegen zich van het operationele niveau vooral naar het tactische niveau. De gemeenten en waterschappen blijven zich op operationeel niveau begeven, maar wel op een hoger schaalniveau: van lokaal naar regionaal. Deze rolscheiding kan ook betekenis hebben in een CoP Ruimte voor de Overijsselse Vecht, zeker wanneer het op de realisatie van nieuwe initiatieven aankomt. Het Ministerie van LNV heeft dan vooral een faciliterende rol – bijvoorbeeld door de CoP te entameren en de inbreng van kennisinstututen te waarborgen. De Provincie stimuleert het proces en zet de kaders. Uitvoerend worden de waterschappen, gemeenten en SBB. Te zijner tijd zullen andere actoren ook aanhaken, te denken valt aan Duitse partners en aan boeren en bewoners.

5 Het verhaal van de toekomst

Hoe ziet de Overijsselse Vecht er over 30 jaar uit? Wat voor rivierlandschap treffen we aan als de boogde herstelmaatregelen achterblijven, of als juist alle plannen in hun volle omvang worden uitgevoerd. Hoe ziet een half natuurlijke Vecht er eigenlijk uit? Kunnen we dit beeld benaderen of moeten we onze strategieën aanpassen? Om hierop een antwoord te kunnen geven zijn door ons een drietal scenario's opgesteld.

Scenario's zijn toekomstverhalen, gebaseerd op verschillende aannames voor een aantal relevante aspecten van het landschap, die de situatie van het landschap op een kernachtige wijze beschrijven. In elk scenario worden 18 kernpunten beschreven. De kernpunten komen in dezelfde volgorde in ieder scenario terug, maar dan toegespitst op die situatie (relatieve differentiatie). Het wordt daardoor makkelijker om scenario's te vergelijken, differentiërende beelden te vormen en deze te onthouden.

De scenario's beschrijven drie situaties voor de Overijsselse Vecht: een nul-situatie waarin geen maatregelen worden uitgevoerd (A), een situatie, die we Kanaal plus hebben genoemd, waarin een groot aantal herstelmaatregelen worden uitgevoerd, maar de rivier gestuwd blijft (B) en een scenario met de Vecht als een volledig ontstuwde rivier (C). Van elk scenario' zijn collages gemaakt, beelden en schetsen van het landgebruik, het watersysteem en de aanwezige natuur.

Door het gebruik van scenario's worden de situaties uit de werkelijkheid getild, losgemaakt van hun context, en los van de belangen, waardoor je er - ook als gebiedsactor - veel neutraler mee kunt omgaan. Scenario's mogen niet als streefbeeld gebruikt worden. Ze zijn een hulp bij het inspelen op nieuwe ontwikkelingen en geven reflectie op de bestaande toestand en processen.

5.1 De bestaande situatie als toekomstbeeld (A)

Een groot deel van de EHS in het winterbed is in eigendom en beheer bij terreinbeherende organisaties. Op weinig plekken is er een directe ecologische relatie tussen de omringende bosgebieden en het rivierdal. De Vecht is volledig verstuwd en er zijn veel onnatuurlijke oeververdedigingswerken. Bij de stuwen wordt rivieronderhoudswerk uitgevoerd.

Het beheer van het rivierdal is vrijwel geheel gericht op behoud van korte vegetaties. Hier en daar zijn natuurontwikkelingsprojecten gerealiseerd. Nabij de steden zijn voorzieningen gemaakt ter verfraaiing van het landschap. Bij alle stuwen zijn vispassages gerealiseerd. Gedurende een gemiddelde zomer stroomt het rivierwater nauwelijks en is het weinig doorzichtig; in het winterhalfjaar worden er af en toe kortstondige enkele waterpieken afgevoerd.

In het stroomgebied zijn bovenstrooms incidenteel verbeteringen aan het watersysteem aangebracht die gericht zijn op positieve effecten op de hoofdrivier. De recreatie bestaat vooral uit landrecreatie met een beperkte relatie met de Vecht; lokaal wordt met kleine motorbootjes gevaren en op vrij veel plekken wordt gevist. De gebiedsstructuur en economie van het stroomgebied staat geheel los van de aard en dynamiek van het watersysteem; de ontwikkeling van de landbouw gaat voort in de richting van schaalvergroting en intensivering.

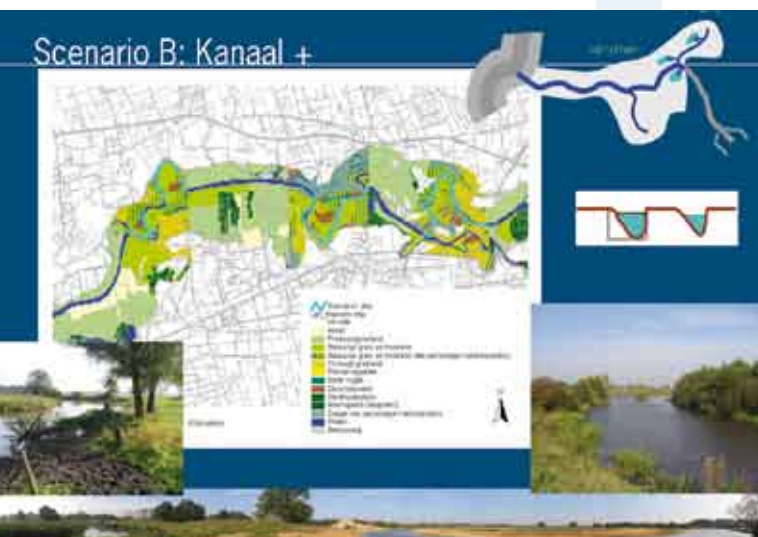
5.2 Kanaal-plus (B)

De EHS in het winterbed is volledig in eigendom en beheer bij terreinbeherende organisaties. Op veel plekken is er een ecologische relatie tussen de omringende bosgebieden en het rivierdal en in de lengterichting van de rivier is er

stroomse gebieden als overloopegebied benut voor de pieken en bij aanhoudende toestroom ook meer bovenstrooms gelegen gebieden; in deze gebieden krijgt de landbouw daarvoor een redelijke schadeloosstelling.

De Vecht is één keten van kerngebiedjes met een hoge ruimtelijke kwaliteit waarbinnen door inrichtings- en herstelmaatregelen stukken 'oud Vechtlandschap in vol ornaat' gecreëerd zijn. Bij de steden is er een vrij natuurlijk ogende situatie met veel stedelijk uitloop. Alle vispassages functioneren prima. De zomerafvoer stagneert vaak en in het ontstuwde deel treden er vaak erg lage waterstanden op; het doorzicht fluctueert sterk maar tendeeert naar goed; 's winters worden kortstondige hoogwater afgevoerd die visueel veel effect hebben op de oevers. Geërodeerd materiaal wordt vooral in de bedding afgezet wat lokaal tot beperkte maar ecologisch interessante morfodynamiek leidt.

Langs de hele rivier, ook in Duitsland, zijn rivierverbeteringwerken uitgevoerd en zitten er nog steeds plannen in de pijplijn. Elders in het stroomgebied worden door de 'instituties' werken uitgevoerd die zowel waterpieken kunnen opvangen als die snelle toestroming naar kwetsbare gebieden veroorzaken. Langs de Vecht, vooral waar met het landschap als heel mooi ervaart, is recreatie en toerisme een sterke economische motor. Gemotoriseerde pleziervaart is nagenoeg uit het gebied verdwenen, wel is er een vrij sterke sportieve benutting van het oppervlaktewater (kanoën, vissen, zwemmen, ed). De gebiedsstructuur en economie van het stroomgebied staat nagenoeg los van de watersystemen; op plekken waar ruimte-voor-water-plannen gerealiseerd worden ontstaan kansen voor – al dan niet in de directe omgeving wonende - landbouwondernemers om een groter-maar-extensiever bedrijf te maken, terwijl in de rest van het stroomgebied de ontwikkeling richting schaalvergroting en intensivering voortgaat.

sprake van maximale connectiviteit. In de Vecht is één stuw opgeheven (permanent gestreken). De meeste oeververdedigingswerken zijn verwijderd, maar niet ter hoogte van stuwen, bruggen, inlaatwerken en de bebouwde kommen. Rivieronderhoudswerk wordt incidenteel uitgevoerd. Het natte profiel is qua doorsnede wel aan verandering onderhevig (wordt grilliger) maar het verticale oppervlak daarvan neemt niet noemenswaard af. Het beheer van het rivierdal wordt op basis van maatschappelijk verankerde beheersplannen uitgevoerd.

Bij extreem hoogwater worden eerst alleen grote, beneden-

De EHS in het zomerbed is volledig gerealiseerd en op veel plekken is er een ecologische relatie met de omgeving; in de lengterichting is er sprake van volledige connectiviteit. Alle stuwen zijn verwijderd en de oeververdedigingswerken zijn alleen aanwezig waar ze essentieel zijn voor de constructie van een bepaald werk of voorziening. Er is geen rivier-onderhoudswerk. De natte doorsnede van de rivier verandert sterk: ze plat af en wordt grilliger, én het verticale oppervlak neemt sterk af. Het beheer geschiedt op basis van één integraal rivierplan dat onderdeel is van het stroomgebiedsplan, een richtinggevend plan dat door de waterschappen met het middeveld voor deelgebieden is uitgewerkt.

Robuuste dynamische natuur is aantrekkelijk om in te wandelen en heeft een grote draagkracht voor recreatie

Ruimte voor Kleine Rivieren

5.3 Ontstuwde situatie (C)

Er is één samenhangend Vechtrivierlandschap dat steeds afgesnoerd wordt door steden en haar bebouwing. Het gehele winterbed is vrij toegankelijk; bij uitzondering worden speciale beschermingsplekken gemarkeerd die beperkt toegankelijk

zijn. De zomerafvoer is zeer beperkt maar voortdurend; het doorzicht is in perioden van rustige stroming goed. De beperkte hoge piekafvoeren zorgen in het zomerbed en aan de randen van het winterbed regelmatig voor veel morfodynamiek; in het winterbed komt wintersedimentatie regelmatig maar beperkt voor; zomererosie (droogte en vergravingen door dieren) komt voortdurend op kleine schaal voor. Bij extreme neerslag wordt bij voorrang eerst de meest bovenstrooms gelegen terreindepressies als retentiegebied benut, waarna bij aanhoudende neerslag de zone met lager

gelegen depressies benut worden; benedenstrooms liggende gebieden hebben de laagste prioriteit. De landbouw binnen de bovenstroomse zones ontvangt een aan terreindepressies gekoppelde structurele, maar relatief lage vergoeding voor blauwe dienst (of die nou geleverd wordt of niet). Het totale oppervlak aan nieuwe retentiegebiedjes is maximaal 10% van het oppervlak relatief laag gelegen cultuurland (depressies), waarbinnen ook nieuwe landschapselementen zijn gerealiseerd.

In natuurlijke rivieren vallen bij lage afvoeren delen van de bedding droog. (Rappahannock. VS)

6 Voor- en nadelen van de scenario's

Hoe haalbaar zijn de geschetste scenario's en wat zijn de effecten van de veranderingen in het stroomgebied? Om hier een antwoord op te kunnen geven is een workshop georganiseerd met een twintigtal gebiedsactoren met een verschillende achtergrond (beleid, beheer, onderzoek, natuurbescherming, ontwerp en advies) waarin de voor- en nadelen van de denkbeeldige toekomstsituaties voor de Vecht zijn besproken. Een deelnemerslijst is opgenomen in bijlage 1. Leidraad voor de evaluatie van de scenario's was het instrument van de multi-criteria-analyse (MCA) waarmee groot aantal effecten van de scenario's de revue passeerden en gewaardeerd werden. Voor de waardering van een bepaald effect (criterium) kunnen meerdere indicatoren worden gebruikt (Tab.1). Het effect van een scenario op natuur en landschap bijvoorbeeld werd in deze studie afgemeten aan de score van de indicatoren:

- herstel ecologische verbinding;
- herstel dynamisch rivierlandschap;
- behoud en/of uitbreiding VHR-soorten en -habitats;
- behoud en herstel cultuurhistorisch Vechtlandschap.

De MCA voor de Vecht was is niet alleen gericht op het in beeld brengen van de effecten op natuur, landschap of het watersysteem, maar beoogde zowel de maatschappelijke, financiële als bestuurlijke haalbaarheid te evalueren. De kunst is echter om niet alle effecten afzonderlijk mee te nemen, omdat dan 'door de bomen het bos niet meer wordt gezien', maar een beperkt aantal te selecteren die een afgewogen oordeel mogelijk maken. Tijdens de workshop is in drie groepen gediscussieerd over keuze van indicatoren, de effecten, de kwesties die in het gebied spelen en is uiteindelijk per indicator een kwalitatieve score toegekend aan de verschillende scenario's. Op deze wijze ontstond per groep een overzicht van positieve en negatieve effecten van de scenario's. De relatieve waarde, of het belang, dat aan een bepaald effect werd toegekend kon van gebiedsactor tot gebiedsactor verschillen. In een plenaire sessie hebben de subgroepen hun analyse gepresenteerd en toegelicht en zijn gezamenlijke conclusies getrokken.

Zie bijlage 2, Tabel multi-criteria-analyse maatschappelijke haalbaarheid

6.1 Ontstuwen haalbaar mits....

Het ontstuwen van de rivier is door de gebiedsactoren in de workshop beoordeeld als het meest aantrekkelijke verhaal voor de toekomst van de Overijsselse vecht. In de multi-criteria-analyse scoort dit scenario (C) de meeste pluspunten. Het handhaven van de bestaande situatie (scenario A) is het minst aantrekkelijke perspectief. Ontstuwen lijkt op (lange) termijn haalbaar, goedkoper en duurzamer (veerkracht).

Een ontstuwde Vecht lijkt veel voordelen op te leveren, mits voldaan kan worden aan een aantal randvoorwaarden:

- realisatie van voldoende berging in de haarvaten van het stoomgebied in Nederland en Duitsland;
- goede regelingen met agrariërs ontwerpen voor blauwe diensten;
- onzekerheden verminderen met haalbaarheidsonderzoeken;
- actieve communicatie met betrokken burgers en bestuurders;

Workshop op 19 september 2006 in Natuuractiviteitencentrum De Koppel in Hardenberg

Door Kaderrichtlijnwater is er een Sense of Urgence voor samenwerking met de Duitse deelstaten Nordrhein-westfalen en Niedersachsen. Niet afwentelen maar vasthouden van water, uitgangspunt van de KRW en WB21, zou de inzet moeten zijn van een grensoverschrijdend stroomgebiedplan voor de Vecht. De ervaringen met ontstuwen van de Regge zijn positief en ook Duitsland heeft in het Lippe-project ervaring opgedaan met het herstel van rivieren door een aantal stuwen te verwijderen. De tijd lijkt rijp om het ontstuwen van de Vecht internationaal te agenderen.

Voor het realiseren van voldoende bovenstroomse berging zal een regeling voor blauwe- en groene diensten ontworpen moeten worden die aansluit bij de diverse autonome ontwikkelingen in de landbouwsector. In en nabij Vechtdal vindt een transitie plaats naar het produceren van steekproducten. Buiten het Vechtdal treedt schaalvergroting op om te kunnen concurreren op de wereldmarkt. Vooral voor het bergen van water in de haarvaten van het systeem is noodzakelijk een regeling te treffen die aansluit bij een grootschalige intensieve bedrijfsvoering. Randvoorwaarde voor een effectieve regeling is dat het zekerheid biedt op de lange termijn aan zowel de agrariër als de samenleving.

Voor het scenario Kanaal-plus (B) bestaat nu in de samenleving een breed draagvlak.

Betekent de een keuze voor ontstuwen van de Vecht een koerswijziging ten opzichte van het huidige beleid of kan het scenario Kanaal-plus evolueren in de richting van een vrij stromende rivier? De meerderheid van de gebiedsactoren in de workshop was van mening dat het nastreven van een ontstuwde Vecht een koerswijziging betrof ten opzichte van de huidige praktijk van rivier- en natuurherstel in het Vechtdal. Over een Vecht zonder stuwen bestaan nog veel onzekerheden. Dit betreft vooral het watersysteem, de veiligheidsrisico's en de financiële haalbaarheid. Er is onderzoek nodig om een antwoord te geven op deze onzekerheden.

In stedelijke gebieden worden rivieroeveren gebruikt voor recreatie en sport

Voor een ontstuwde Vecht is nieuw draagvlak nodig. Er moet rekening gehouden worden met de belangen van boeren, burgers en bestuurders in het gebied die zaken van uit een ander perspectief waarnemen. Er bestaat een angst dat het herkenbare cultuurhistorische Vechtlandschap, wordt ingeruild voor nieuwe wildernis. Daarnaast wordt in de streek grote waarde gehecht aan gemotoriseerde vaarrecreatie. Er zijn plannen om in Ommen een jachthaven aan te leggen en ook Hardenberg hecht er aan bereikbaar te zijn voor motor boten. Onzekerheden over beleving en wensen van bewoners en gebruikers moeten worden geïnventariseerd en plaats krijgen in het proces. Belangrijk is een actieve communicatie met betrokkenen door middel van beelden.

6.2 Een eerste antwoord op kennisvragen

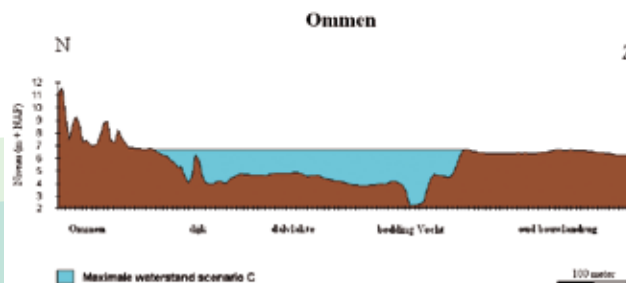
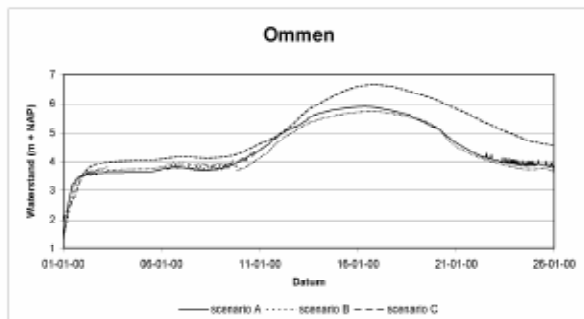
Al pratend kwamen in de workshop ook een paar belangrijke kennisvragen naar voren. Kennis kan worden ingezet om de onzekerheden kleiner te maken, en een keuze voor een scenario makkelijker te maken. Onderzoek zou volgens de deelnemers vooral op drie terreinen moeten gebeuren:

- Voor de rivierbeheerders is het nodig de veranderingen in de waterhuishouding beter in de vingers te krijgen.
- In verband met het draagvalk bij landeigenaren zouden de mogelijkheden en onmogelijkheden van groen-blauwe diensten beter verkend moeten worden.
- Voor het grote publiek is het nodig beter zichtbaar te maken hoe de voorgestane maatregelen zullen leiden tot een ander landschap.

In de zijlijn van dit project is – of werd al – gewerkt aan een antwoord op een aantal van deze vragen. Alhoewel het nog maar een eerste verkenning betreft, zijn de resultaten toch de moeite waard om hier kort weer te geven.

De in dit project benoemde scenario's zijn met het rivierkundige model SOBEK doorgerekend op hun hydraulische consequenties (Hobo, 2006). Met name het effect van de maatregelen op de maatgevende waterstanden is van belang. Worden deze overschreden, dan is de veiligheid van mensen en goederen in het geding. Uit een eerste analyse van het Nederlandse deel van de Overijsselse Vecht, is gebleken dat scenario Kanaal + niet leidt tot hogere waterstanden in de Vecht. Dat kan niet gezegd worden van scenario Ontstuwven. De nieuwe vormgeving van de Vecht leidt ertoe dat bij maatgevende afvoeren, de waterstanden bij Hardenberg ca. 1 meter hoger zullen zijn. Opvallend is wel dat deze toename in stroomafwaartse richting steeds kleiner wordt en uiteindelijk zelfs nihil is bij Dalfsen. Dat wijst direct op een oplossing voor dit probleem: de nieuwe inrichting van het dal zelf creëert voldoende 'stromende berging' en door deze inrichting ook in Duitsland toe te passen – tot aan de bron – zal er nergens sprake zijn van hogere waterstanden. Dit is een extra argument voor samenwerking over de grens.

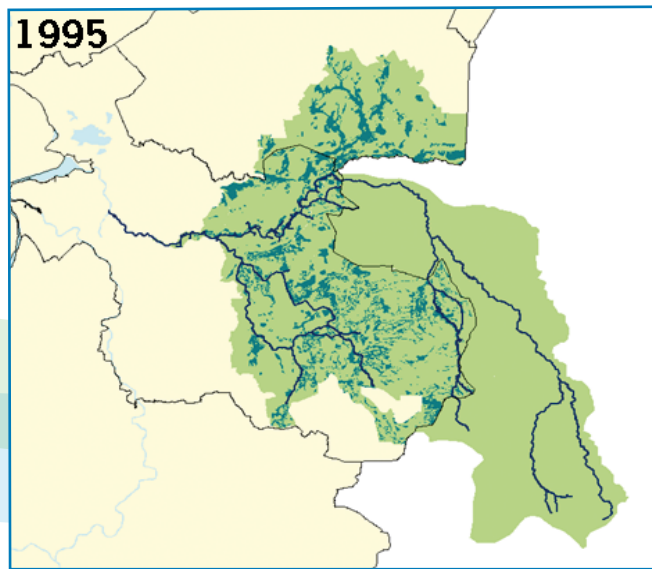
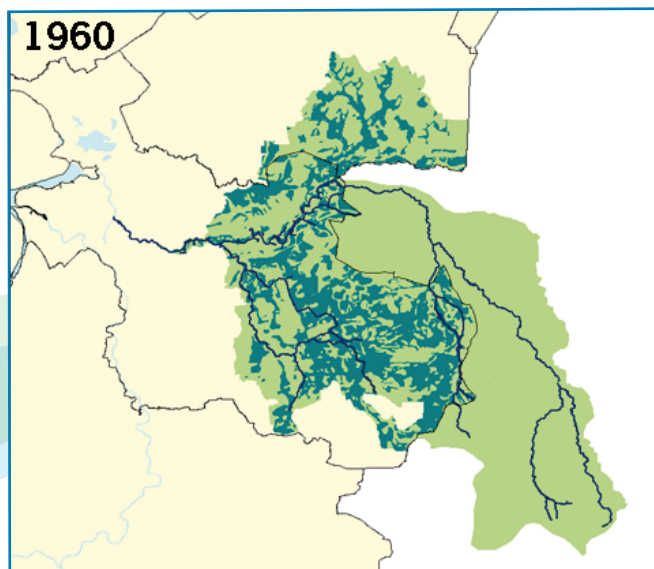
Maximale waterstanden bij de verschillende scenario's bij Ommen

De in dit project benoemde scenario's zijn met het rivierkundige model SOBEK doorgerekend op hun hydraulische consequenties (Hobo, 2006). Met name het effect van de maatregelen op de maatgevende waterstanden is van belang. Worden deze overschreden, dan is de veiligheid van mensen en goederen in het geding. Uit een eerste analyse van het Nederlandse deel van de Overijsselse Vecht, is gebleken dat scenario Kanaal + niet leidt tot hogere waterstanden in de Vecht. Dat kan niet gezegd worden van scenario Ontstuwen. De nieuwe vormgeving van de Vecht leidt ertoe dat bij maatgevende afvoeren, de waterstanden bij Hardenberg ca. 1 meter hoger zullen zijn. Opvallend is wel dat deze toename in stroomafwaartse richting steeds kleiner wordt en uiteindelijk zelfs nihil is bij Dalfsen. Dat wijst direct op een oplossing voor dit probleem: de nieuwe inrichting van het dal zelf creëert voldoende 'stromende berging' en door deze inrichting ook in Duitsland toe te passen – tot aan de bron – zal er nergens sprake zijn van hogere waterstanden. Dit is een extra argument voor samenwerking over de grens.

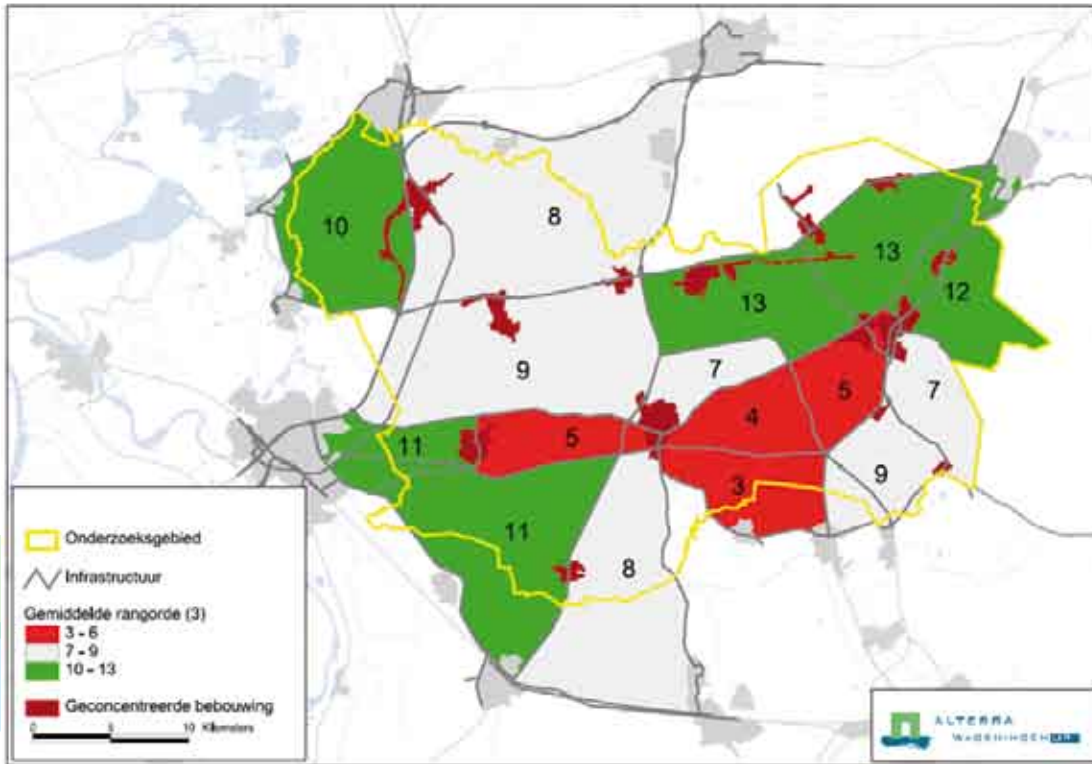
Waterberging bovenstrooms kan ook gevonden worden door water in het landschap vast te houden. Maar kan die berging ook gerealiseerd worden? Uit historische gegevens blijkt dat de waterstanden in de loop van de tijd aanzienlijk gedaald zijn. Zo kwam een wintergrondwaterstand ondieper dan 40 cm in 1960 nog voor in ca. 42% van het landschap, nu is dat nog maar 24%. Het verschil geeft de ruimte aan die er alleen al in de bodem is om tijdelijk neerslag op te vangen. In de praktijk zijn de waterschappen al begonnen, om van deze ruimte gebruik te maken, namelijk door het omvormen van diepe, smalle sloten in de ondiepe sloten met een aangrenzend overstromingstalud.

Tussen 1960 en 1995 is de oppervlakte van gebieden met een hoge wintergrondwaterstand (< 40 cm - mv) bijna gehalveerd. Deze ruimte kan bij brongericht waterbeheer opnieuw gebruikt worden om water in de bodem vast te houden

Tenslotte zijn er pregnante vragen over de landbouw in het stroomgebied van de Vecht. Willen niet alle landbouwers een schaalvergroting? Het antwoord op deze vraag is gedifferentieerd. Uit analyse van landbouwgegevens blijkt dat niet alle boeren er hetzelfde voor staan, en ook dat de landbouw niet in alle regio's even krachtig is. Een landbouwanalyse voor het noordelijk deel van Overijssel laat zien dat de landbouwers direct langs de Vecht minder perspectief en/of minder bedrijfseconomisch minder sterk zijn. Deze bedrijven hebben wellicht direct baat bij de toepassing van het concept van groen-blauwe diensten. En dat maakt dat het werken aan een scenario Ontstuwung ook voor de landbouw mogelijkheden in zich heeft.

Bedrijfseconomische perspectieven voor de landbouw in het stroomgebied van de Vecht. rood: relatief laag; groen: relatief hoog (Vereijken & Agricola, 2004)

7 Waarin zit 'm het succes?

Wat zijn belangrijke succesfactoren die weer Schwung kunnen geven aan het herstel van de Overijsselse Vecht, en eraan kunnen bijdragen dat het uiteindelijke doel ook wordt behaald? Om dat te kunnen achterhalen is het nuttig naar andere, reeds voltooide of in gang zijnde herstelprojecten te kijken. Projecten die als succesvol gezien worden zijn bijvoorbeeld het herstel van de Regge in Overijssel, en het al eerder genoemde herstel van de Lippe in Nordrhein-westfalen. Aangezien er veel enthousiasme is voor een Vecht zonder stuwen, leek het opportuun eens te kijken naar een regio waar men ervaring heeft met het verwijderen van dammen. Aan de Oostkust van de Verenigde Staten zijn dergelijke projecten al zeker twee decennia lang in uitvoering.

7.1 Dam removal in de USA

Een groep vertegenwoordigers van onderzoekers, beleidsmakers en beheerders heeft om die reden een bezoek gebracht aan collega's in Pennsylvania en Virginia in de USA. In de USA zijn vele duizenden dammen aangelegd in grote en kleine rivieren, over het algemeen voor de energievoorziening. Veel van deze dammen zijn in private handen. De overheid bemoeit zich er echter wel mee, want aan de levensduur van elke dam komt een einde en dan moeten er maatregelen getroffen worden om de veiligheid te waarborgen. Daarnaast heeft de overheid een duidelijke ambitie om de rivieren weer toegankelijk te maken voor optrekkende vissoorten, zoals de zalm. Uiteraard zijn er verschillen tussen de dammen daar en de stuwen in de Overijsselse Vecht, maar als het gaat om projectmanagement blijkt dat men tegen nagenoeg dezelfde problemen oploopt als hier. Alleen de aanpak is anders, en daar kunnen wij iets van leren.

7.2 Geleerde lessen

Ook in de USA zijn verschillende overheden betrokken bij het rivierherstel. Opvallend is dat zodra zich een kans op een dam removal voordoet, deze overheden nauw met elkaar gaan samenwerken. Veelal start een initiatief op het niveau van de staat; zij immers moeten uitvoering geven aan het programma dat de veiligheid van dammen bewaakt. Samen met de eigenaren van een dam – niet zelden een private partij of een lokale overheid – wordt vervolgens naar oplossingen gezocht. Vervolgens wordt de federale overheid erbij betrokken. Het laatste is vaak nodig om voldoende financiële middelen te verkrijgen voor het project, waartoe soms ook politici worden ingeschakeld. Een tweede reden is dat de federale overheid technische steun kan geven door kennisinstituten in te schakelen die behulpzaam kunnen zijn op het terrein van methoden van herstel en de kosten-baten analyse. De overheid werkt dus bijzonder faciliterend, waardoor er vaak goede voortgang met een project gemaakt kan worden.

Waar overheden in Nederland nogal eens huiverig staan tegenover de inbreng van bewoners, heeft men in de USA juist de voorkeur voor een bottom-up benadering. Bewoners en lokale belangengroepen – zoals de Watershedgroups – worden actief benaderd om hun ideeën over de betreffende rivier in te brengen. Dat uit zich dan bijvoorbeeld in recreatieve doelstellingen, zoals volledige toegankelijkheid van het rivierdal, onbeperkte visrechten, picknickplaatsen en sportveldjes, onderwijsprogramma's van scholen etc. Het gaat zelfs zover dat men soms meer geld uitgeeft dan strikt noodzakelijk, teneinde ongerustheid bij bewoners weg te nemen. Het grote voordeel is dat weerstand tegen de plannen weggenomen wordt, hetgeen de kans van slagen doet toenemen. Ook door burgers het moment suprême – het slaan van het eerste gat in de dam – als een feest te laten meebeleven, maakt dat men meer betrokken raakt bij het project en de rivier. Participatie door bewoners wordt dan een kans in plaats van een faalfactor.

Waar overheden in Nederland nogal eens huiverig staan tegenover de inbreng van bewoners, heeft men in de USA juist de voorkeur voor een bottom-up benadering. Bewoners en lokale belangengroepen – zoals de Watershedgroups – worden actief benaderd om hun ideeën over de betreffende rivier in te brengen. Dat uit zich dan bijvoorbeeld in recreatieve doelstellingen, zoals volledige toegankelijkheid van het rivierdal, onbeperkte visrechten, picknickplaatsen en sportveldjes, onderwijsprogramma's van scholen etc. Het gaat zelfs zover dat men soms meer geld uitgeeft dan strikt noodzakelijk, teneinde ongerustheid bij bewoners weg te nemen. Het grote voordeel is dat weerstand tegen de plannen weggenomen wordt, hetgeen de kans van slagen doet toenemen. Ook door

burgers het moment suprême – het slaan van het eerste gat in de dam – als een feest te laten meebeleven, maakt dat men meer betrokken raakt bij het project en de rivier. Participatie door bewoners wordt dan een kans in plaats van een faalfactor.

Tenslotte werd tijdens het bezoek ook duidelijk dat goede voorbeeldprojecten bijzonder nuttig zijn. Ondanks het feit dat men nogal pragmatisch omgaat met elke gelegenheid die zich voordoet, blijkt wel dat een succesvol project bij kan dragen aan verder herstel van een hele rivier. Om die reden besteedt men dan ook veel aandacht aan voorlichting en publicaties over wat er bereikt is.

D-day voor de Rappahannock. Het opblazen van de Ambrey Dam trekt veel publiek en veel media

8 Aanbevelingen

Er bestaat een groot enthousiasme voor de Overijsselse Vecht. Het landschap van deze rivier spreekt tot ieders verbeelding en vrijwel iedereen is er van overtuigd dat het nog beter kan worden. Dit brede enthousiasme is nodig om de noodzakelijke stappen te kunnen nemen om de Overijsselse Vecht te transformeren in een half natuurlijk riviersysteem. De groep betrokkenen en belanghebbende is te groot om vanuit een bepaalde sector, bijvoorbeeld water, plannen te ontwikkelen. Wij stellen voor om voor de Overijsselse Vecht een Community of Practice in het leven te roepen: een brede groep actoren die op basis van enthousiasme en onderling vertrouwen het verder werken aan het ruimte geven aan de Overijsselse Vecht gaat oppakken. In eerste instantie kan deze CoP bemend worden vanuit organisaties die al bij dit project betrokken waren.

De opdracht aan deze CoP kan zijn:

- *het verder uitwerken van de Vechtvisie in een uitvoeringsgerichte strategie en het bijbehorende maatregelenpakket vaststellen;*
- *het intensiveren van de samenwerking voor een stroomgebiedsaanpak (KRW) en bespreken van grensoverschrijdende acties met Duitsland;*
- *het onderzoeken wie er op maatregelniveau nog meer bij de CoP betrokken kunnen worden – bijvoorbeeld het natuuractiviteitencentrum De Koppel te Hardenberg – en wat de voordelen voor betrokken zijn;*
- *het benoemen van voorbeeldprojecten die gezicht kunnen geven aan het werken aan de Vecht;*
- *het benaderen van fondsen voor financiering van projecten; te denken valt aan LIFE+, INTERREG, BIRK, BISK;*
- *het articuleren van relevante kennisvragen, en uitzetten daarvan.*

In navolging van het ILG dat aanzet tot rolscheiding op verschillende beleids- en schaalniveau's, moet nagedacht worden over de rollen van de deelnemers in de CoP. Op basis van de signalen van betrokkenen in dit project zou gedacht kunnen worden aan een trekkende rol voor de waterschappen. De provincie kan de kaders stellen. DLG denkt mee over uitvoeringsaspecten en verleend technische assistentie, en SBB richt zich op het medegebruik. LNV, tenslotte heeft een faciliterende rol, onder andere door het betrekken van kennisinstututen zoals Alterra in de CoP.

Literatuur

American Rivers, Friend of the Earth, Trout Unlimited, 1999. *Dam Removal Success Stories. Restoring Rivers Through Selective Removal of Dams that Don't Make Sense*. Minnesota Department of Natural Resources

Bestuurlijk Waterplatform Vecht-Zwarte Water, 2003. WB21 *Stroomgebiedsvisie Vecht-Zwarte Water. Een ruimtelijke uitwerking van het waterbeheer in Overijssel en Zuid-Drenthe*. Zwolle

Hobo, N., 2006. *Hydraulische effecten van verschillende inrichtingsscenario's voor de Overijsselse Vecht. Een verkennende studie met behulp van een SOBEK-model*. Alterra/ Universiteit Utrecht

Maas, G.J., B. Makaske, P.W.F.M. Hommel, B.S.J. Nijhof & H.P. Wolfert, 2003. *Verstoring en successie; rivierdynamiek en stroomdalvegetaties in de uiterwaarden van de Rijntakken*. Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte. Alterra-rapport 759.

Provincie Overijssel, 2001. *Waterhuishoudingsplan Overijssel 2000+*. Plannen voor Ruimte, Water en Milieu. Provincie Overijssel.

Provincie Overijssel, 2004. *Natuurgebiedsplan Vecht-Regge. Begrenzingsplan voor de nieuwe natuurgebieden en beheersgebieden in het gebied Vecht-Regge*. Provincie Overijssel

Provincie Overijssel, 2005. Streekplan Overijssel 2000+. *Plannen voor Ruimte, Water en Milieu*. Provincie Overijssel

Vereijken, P.H., H.J. Agricola, 2004, Transitie naar niet-agrarisch gebruik van het buitengebied. *Hoe kunnen gemeenten en provincies erop inspelen?* Wageningen, Alterra. Alterra-rapport 809

Vreke, J., M.J.M. van Mansfeld, 2000. *Haalbaarheidsstudie Renkumse Beek*. Kosten en baten van herstel van een ecologische verbindingszone. Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte. Alterra-rapport 143.

Werkgroep Vechtvisie, 1997. *De Vechtvisie: vrijheid in gebondenheid. Stap voor stap naar een duurzame Vecht*. Deventer. Arcadis

Wolfert, H.P, 2001. *Geomorphological Change and River Rehabilitation. Case Studies on Lowland Fluvial Systems in the Netherlands*. Wageningen, Alterra Green World Research. Alterra scientific contributions 6

Wolfert, H.P., G.J. Maas, G.H.P. Dirkx, 1996. *Het Meandergedrag van de Overijsselse Vecht; historische morfodynamiek en kansrijkdom voor natuurontwikkeling*. Wageningen. DLO-Staring Centrum , Rapport 408

Bijlage 1 Deelnemerslijst Workshop

Organisatie

Waterschap Groot Salland
 Waterschap Velt en Vecht
 Waterschap Velt en Vecht
 Veenbosch en Bos Landschapsarchitecten
 Dienst Landelijk Gebied
 Dienst Landelijk Gebied
 Dienst Landelijk Gebied
 Staatsbosbeheer
 Staatsbosbeheer
 LNV/DRZ oost
 LNV/DRZ oost
 Atelier Overijssel
 Natuuractiviteiten Centrum De Koppel
 Altenburg en Wymenga Ecologisch Onderzoek
 Alterra Centrum Ecosystemen
 Alterra Centrum Landschap
 Alterra Centrum Landschap
 Alterra Centrum Landschap
 Alterra Centrum Landschap
 Alterra Centrum Landschap

Deelnemer

Chris Griffioen
 Jan van der Molen
 Ivan de Vries
 Femke Vissers
 Henny Geerlink
 Christina Oosterhoff
 Kees van der Velden
 Fons Eysink
 Ruud Jonker
 Flores Boom
 Siep Groen
 Elsa Sitsen
 Harry Teuben
 Bertus de Jong
 Albert Corporaal
 Gilbert Maas
 Remco Kranendonk
 Henk Wolfert
 Noortje Hobo
 Annelies Bruinsma

Multi-Criteria-Analyse Overijsselse Vecht

Indicatoren maatschappelijke haalbaarheid

Criterion	Indicator	Nul-situatie (A)	Kanaal-Plus (B)	Ontstuwen (C)	Discussie/kwesties
Natuur en Landschap	Herstel ecologische verbinding (EHS)				Dynamische riviernatuur versus overige EHS-doelen. Natuurdoelen afstemmen op natuur die dynamisch is in ruimte en tijd. Dit vraagt om een aanpassing van het subsidiestelsel
	Herstel dynamisch rivierlandschap				
	Behoud en/of uitbreiding VHR-soorten ,habitats				Voorwaarde: mitigerende maatregelen voor kwetsbare habitats/soorten
	Behoud en herstel cultuurhistorisch Vechtlandschap				- Grote verschillen in beleving van landschap. Wat is je referentiebeeld? Afhankelijk van de beheersinspanning zal ook bij scenario C een meer open 'cultureel landschap' of geloten 'wildernis' ontstaan. Ontstuwen kan de samenhang versterken en impuls geven aan identiteit 'Vechtlandschap'
	Verlaging piekafvoeren (afvoercapaciteit Vecht)				- Mits berging bovenstrooms goed geregeld is en hoe betrekken we Duitsers erbij? - Aanname: landbouw heeft blauwe diensten - Controle? Ook bij A en B zijn er bij hoogwater piekafvoeren geen mogelijk heden om te sturen
	Bestrijding verdroging - natuur - landbouw				Hierbij ook vernatting betrekken en het streven naar een natuurlijk peilbeheer
	Waterkwaliteit				Positieve effecten voor de waterkwaliteit van ontstuwen (C) zijn: - stromende rivier; - langere verblijftijd water in het systeem; - geen akkerbouw in dalvlakte.
	Sedimenthuishouding		Onderzoeken		Multi-interpretabel
Economie	Landbouw - Blauwe/groene diensten				Zijn er kansen voor blauwe diensten buiten de dalvlakte in agrarisch sterke gebieden?
	Recreatie - Dag-, verblijfsrecreatie - Waterrecreatie				- Andere doelgroepen en andere vormen; - Verlies van bestaande vormen van recreatie versus nieuwe (motorboten- kano's) - Volledige openstelling van het Vechtdal voor recreatie conflicteert met natuurdoelen kansen voor een uitgebreid recreatief netwerk
Maatschappij	Wonen				- Nieuwe kansen voor verbeteren woonklimaat - Onzekerheden m.b.t. bestaande woningen in het Vechtdal
Tijd/ Trends					- Vasthouden - Veerkracht versus schijn-veiligheid - Goede communicatie noodzakelijk
	Toekomst platteland/ Transitiekansen				
	Klimaatverandering				
	Duurzaamheid				

zeer positief
 positief
 matig positief
 onduidelijk
 negatief

effect

